

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б.СЫДЫКОВ атындагы
КЫРГЫЗ-ӨЗБЕК ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

К 08.22.656 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК 338.439**

Эргешов Кутпидин Апсатарович

**Экономикалык интеграциянын шартында
айыл чарбасынын кайра өндүрүмдүүлүгүнүн
натыйжалуулугун жогорулатуу
(Кыргыз Республикасынын материалдары боюнча)**

08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу

**экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Ош – 2023

Диссертациялык иш М.М.Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин экономика жана финансы кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси:

Джаилов Джумабек Сатаевич,
Экономика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер
академиясынын мүчө-корреспонденти, КР
УИАнын Ж.Алышбаева атындагы экономика
институтунун башкы илимий кызматкери.

Расмий оппоненттер:

Турдубаев Салыжан Кадырович
экономика илимдеринин доктору, доцент,
РМСУнин Ош шаарындагы филиалынын
директору

Абылов Рысбек Абдыкаримович
экономика илимдеринин кандидаты,
Ош мамлекеттик педагогикалык
университетинин доцентинин м.а.

Жетектөөчү мекеме:

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик
университетинин экономика, эсеп жана
финансы кафедрасы
720000, Жалал-Абад шаары, Ленин көчөсү, 57

Диссертацияны коргоо 2023-жылдын 28-февралында саат 13:00 дө К.08.22.656 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Масалиев проспектиси, 80.

Диссертация менен ОшМУнун китепканасынан (714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көч., 331), жана Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин китепканасынан (714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Г. Айтиев көч., 27) таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 28-январында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, экономика
илимдеринин кандидаты

Исманалиев К.И.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Дүйнөлүк азык-түлүк көйгөйүнүн курчушу шартында айыл чарбасы дүйнөлүк экономиканын артыкчылыктуу тармагына айланууда. Өнүккөн өлкөлөрдө аны натыйжалуу өнүктүрүүгө жана интенсивдик негизде кеңейтүүгө өзгөчө маани берилет. Тармактын өнүгүшү анын инновациялык деңгээлинин өсүшү, техникалык жана технологиялык жактан жабдылышы, АӨК кооперациясынын жана интеграциялык байланыштарынын чыңдалышы, мамлекеттик жөнгө салуунун жана колдоонун кемчиликсиз системасы менен мүнөздөлөт.

Натыйжада айыл чарбасында өсүштүн жогорку темптери жана өндүрүштүн натыйжалуулугу, анын динамикалуу жана атаандаштык негизде өнүгүшү камсыз кылынууда. Жалпысынан, өнөр жайдын өнүгүү мүнөзү өзгөрүүдө, ал постиндустриалдык коомдун экономикасынын инновациялык өнүгүүсүнүн маанилүү бөлүгүнө айланууда. Мунун баары инвестициялык жагымдуулуктун өсүшүнө жана адам эмгегинин өздүк наркынын төмөндөшү, жумушчу күчүн бошотуу, айыл чарба өндүрүмдүүлүгүнүн тынымсыз жогорулашы менен мүнөздөлгөн тармакта репродуктивдүү процесстердин прогрессивдүү өнүгүшүнө шарт түзөт.

Кыргыз Республикасында (КР) айыл чарбасы улуттук экономиканын эң маанилүү тармагы болуп кала бергенине карабастан, ал экстенсивдүү негизде өнүгүүсүн улантууда. Өнөр жайдын экстенсивдүү өнүгүүсүнүн негизин майда өндүрүш жана башкаруунун майда дыйкан чарбасы мүнөзү түзөт. Бул өндүрүштүн мындан ары деконцентрацияланышына, анын жеринин тардыгына, айыл чарба өндүрүшүнүн техникалык жана технологиялык жактан жабдылышынын төмөн болушуна алып келет. Натыйжада өндүрүштүн эмгек өндүрүмдүүлүгү өсүүдө, айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү жана малдын продуктуулугу төмөнкү деңгээлде калууда, эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн деңгээли таптакыр төмөн. Тармакта айыл чарба кооперациясынын жана интеграциясынын процесстери начар өнүккөн, өндүрүштүн натыйжалуулугу жана рентабелдүүлүгү өспөй жатат. Айыл чарба өндүрүшүнүн экстенсивдүү мүнөзү инвестицияларды тартуу жана тармакты натыйжалуу мамлекеттик жөнгө салуу жана колдоо мүмкүнчүлүгүн чектейт.

Айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүнүн бул тенденциялары кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга жана аны Евразия экономикалык биримдигине (ЕАЭБ) натыйжалуу трансформациялоого терс таасирин тийгизүүдө. Натыйжада, интеграциянын шартында Евразия рыногуна айыл чарба продукциясынын салттуу түрлөрүн экспорттоонун көлөмү азайып, тармактын продукциясы менен тышкы сооданын дисбаланс өсүүдө, бул өнөр жайды атаандаштыкка жөндөмдүү жана натыйжалуу өнүктүрүүнүн өсүп жаткан көйгөйлөрүн айгинелейт. Бүтүндөй алганда бул айыл чарба продуктыларынын эң маанилүү түрлөрүн өндүрүүнүн туруксуздугунун көбөйүшүнө жана жалпысынан тармакта кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугунун төмөндөп кетишине алып келет.

Классикалык саясий экономияда кайра өндүрүүнүн жана экономикалык өсүштүн методологиялык негиздери К. Маркс (1985), Дж. Кейнс (2007), Р. Харрод (2008), М.В. Леонтьев (1985), Р. Солоу (1957), П. Самуэльсон (2006), К. Макконнелл (2019), С. Брю (2019), Н.Д. Кондратьеванын (1993) ж.б. эмгектеринде кеңири

изилденген. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн изилдөөчүлөрүнүн эмгектери А.И. Алтухов (2015), И.Н. Буздалов (2017), Г.А. Калиев (2019), Э.М. Крылатых (2015), В.М. Маслова (2009), А.Б. Молдашев (2014), Н.И. Назаренко (2012), В.Н. Иванова (2014), А.В. Панин (2016), В.Я. Узун (2015), И.Г. Ушачев (2015) ж.б. Ал эми ата мекендик окумуштуулардан: А.У. Орузбаев (2000), К.А. Абдымаликов (2012), Дж.С. Джаилов (2021), А.З. Зулпукаров (2005), Ж.Ж. Жумабаев (2015) ж.б. эмгектери, реформалардын шартында айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнүн жана экономикалык өсүштүн ар кандай көйгөйлөрүнө арналган.

Бирок, экономикалык адабияттарда айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнүн түрлөрүн, анын айрым факторлорунун ролун баалоого бир тараптуу мамиле жок, бирок факторлор, өндүрүштү техникалык, технологиялык жана уюштуруучулук жактан жаңылоонун учурдагы тенденциялары жетиштүү камтыган.

Мына ушуга байланыштуу интеграциянын шартында айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнү өнүктүрүүнүн теориялык жана практикалык жоболорун андан ары иштеп чыгуунун зарылдыгы, аны өнүктүрүүдөгү орун алган карама-каршылыктарды жана диспропорцияларды жоюу жана экстенсивдүү өндүрүштөн өтүүнүн багыттарын жана механизмдерин негиздөө зарылчылыгы айтылды. Айыл чарба өндүрүшүн көбөйтүүнүн интенсивдүү негизине өтүү актуалдуу болуп калат. Айыл чарбасын кеңейтилген кайра өндүрүүнүн жана экономикалык өсүштүн интенсивдүү түрүнө өткөрүү көйгөйлөрүн актуалдуулугу, экономикалык интеграциянын шартында аны камсыз кылуунун теориялык жана практикалык аспектилерин билбегендиги диссертациялык иштин темасын тандоону жана анда каралган маселелер аныктайт.

Диссертациялык иштин темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын изилдөө темасы 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына, 2021-2025-жылдарга Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүү стратегиясына, Евразия экономикалык кеңешинин 2020-жылдын 11-декабрындагы “Айыл чарбасын өнүктүрүү жөнүндө” Евразиялык экономикалык интеграциянын 2025-жылга чейинки стратегиялык багыттары», ошондой эле башка илимий долбоорлор жана мамлекеттик программаларга байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - теориялык жоболорду негиздөө жана интеграциянын шартында айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүүгө багытталган илимий негизделген сунуштарды жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Бул максатты иш жүзүнө ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлган:

1. айыл чарбасында интенсивдүү кеңейтилген кайра өндүрүштү камсыз кылуунун теориялык негиздерин жана өзгөчөлүктөрүн негиздөө;
2. айыл чарбасынын натыйжалуулугунун маңызын жана кайра өндүрүүнү кеңейтүү механизмдерин тактоо;

3. ЕАЭБ шарттарында айыл чарбасындагы өнүгүүнүн азыркы абалына, структуралык өзгөрүүлөргө жана кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугуна салыштырмалуу талдоо жүргүзүү;

4. интеграциянын шартында айыл чарбасында интенсивдүү кайра өндүрүүнү өнүктүрүү багыттарын иштеп чыгуу;

5. инновациялык өнүгүү үчүн кредиттик жана инвестициялык шарттарды жакшыртуу боюнча чараларды сунуштоо

6. айыл чарбасын интенсивдүү өнүктүрүүнү колдоо механизмдерин негиздөө.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы катары экономикалык интеграциянын шартында айыл чарбасында интенсивдүү кеңейтилген кайра өндүрүштү өнүктүрүү боюнча теориялык жана практикалык сунуштарды негиздеп, иштеп чыгуу эсептелет.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы төмөнкүдөй:

- теориялык аспектиде евразиялык интеграцияда айыл чарбасын өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кайра өндүрүүнүн жана экономикалык өсүштүн маңызы, түрлөрү негизделген;

- айыл чарбасынын натыйжалуулугун баалоонун үч деңгээлдүү системасы, интенсивдүү кайра өндүрүүнү өнүктүрүүнүн негизги максаттарынын жетишкендиктерин баалоо сунушталды;

- Кыргызстандын айыл чарбасында кайра өндүрүү процесстеринин структуралык өзгөчөлүктөрү аныкталды, алар ЕАЭБ өлкөлөрүнөн айырмаланып, тармактын натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизет;

- кеңейтилген кайра өндүрүштүн экстенсивдүү мүнөзүн келечекте интенсивдүү өнүктүрүү позициялары консолидацияланганда таза инновациялык негизде өнүгө турган өндүрүштүн интенсивдүү түрүн калыптандыруу багытында кайра түзүү стратегиясы иштелип чыкты.

- айыл чарбасын евразиялык интеграциялык формацияга эффективдүү трансформациялоону камсыздоого багытталган айыл чарбасын кредиттик жана инвестициялык колдоону жакшыртуу механизмдери иштелип чыкты.

- евразиялык интеграциянын шартында мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн жана тармакты интенсивдүү кайра өндүрүүнү колдоонун механизмдери негизделди.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык колдонулушу Кыргыз Республикасынын Президентинин Ош облусундагы ыйгарым укуктуу өкүлчүлүгүнүн (2022-жылдын 12-августундагы актысы), Кара-Суу районундагы Таширов атындагы өндүрүштүк-үрөнчүлүк кооперативинин актылары менен ырасталган. (2022-жылдын 28-июлундагы актысы).

Диссертациялык иште берилген практикалык сунуштар айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрүнө өтүүгө жана экономикалык өсүшкө өбөлгө түзөт. Диссертациялык изилдөөнүн теориялык жоболору мамлекеттик бийлик органдарына жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына (айыл өкмөттөрүнө) тармактын колдо болгон ресурстарын

интенсивдүү негизде натыйжалуу пайдаланууну уюштуруу боюнча программаларды иштеп чыгуу үчүн пайдалуу болушу мүмкүн. Интеграциянын шартында айыл чарба өндүрүшүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча региондук жана тармактык программаларды иштеп чыгууда изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча өзүнчө сунуштар колдонулган.

Теориялык жана методологиялык изилдөөлөр, иштелип чыккан корутундулар, ошондой эле диссертациянын натыйжалары «Айыл чарба экономикасы», «Макроэкономика», «Эл экономикасы», «Өнөр жай экономикасы» ж.б. предметтерди окутууда, магистранттардын диссертацияларында, аспиранттар жана окуу-методикалык басылмаларды даярдоодо колдонулушу мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөнүн экономикалык мааниси. Диссертациялык изилдөөнүн экономикалык мааниси интеграциялык шартта өнөр жайда кеңейтилген кайра өндүрүштүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүүнү камсыз кылуу боюнча илимий ыкмалар кеңейтилгендигинде, тармактын өнүгүү деңгээли жана экономиканын өсүшүнүн мүмкүнчүлүктөрү кеңейтилгендигинде турат. жана айыл чарба өндүрүшүн интенсивдештирүүнүн негизинде өнүктүрүүгө баа берилди. Иштелип чыккан илимий-практикалык сунуштар жана рекомендациялар тармактын интенсивдүү көбөйгөн кайра өндүрүшүн өнүктүрүү, ресурстарды үнөмдүү пайдалануу жана айыл-чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн шарттарды түзөт.

Диссертациялык изилдөөнүн коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

- айыл чарба ресурстарын натыйжалуу пайдаланууга жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуунун негизинде инновациялык негизде экономикалык өсүштү камсыз кылууга мүмкүндүк берүүчү илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерине жана инвестицияларды тартууга негизделген кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрү;

- евразиялык экономикалык мейкиндикке натыйжалуу трансформациялоо үчүн айыл чарбасын модернизациялоонун жана тармакты тең салмактуу өнүктүрүүгө жана экономикалык өсүшкө алып келүүчү өнөр жайдын кеңейтилген кайра өндүрүшүнүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүүнүн механизмдерин өркүндөтүүнүн негизги багыттары;

- айыл чарба өндүрүшүнүн уюштуруу-өндүрүштүк структурасын модернизациялоо, агроөнөр жай комплексинин системасында экономикалык мамилелерди өркүндөтүү, бул айыл чарбасын өнүктүрүүдө орун алган диспропорцияларды жоюуга жана тармактын инвестициялык жагымдуулугун камсыз кылууга мүмкүндүк берет;

- өндүрүштү интенсификациялоо процессин институционалдык колдоого жана кеңейтилген кайра өндүрүштүн интенсивдүү түрүнө өтүүгө багытталган айыл чарба өндүрүшүн интенсификациялоо үчүн кредиттик жана инвестициялык-инновациялык шарттарды жакшыртуу механизмдери;

- евразиялык стандарттарга жакындаштыруунун негизинде экономиканы жөнгө салуу жана тармакты колдоо системасын өркүндөтүүнүн негизги

багыттары, бул айыл чарба өндүрүшүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшөт.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүшүнүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүүнүн теориялык мамилелери, евразиялык интеграциянын шарттарында аны өнүктүрүүнүн багыттары жана механизмдери жалпыланган жана такталган. Тармактын кеңейтилген кайра өндүрүшүнүн экстенсивдүү мүнөзүнүн өнүгүшүнө баа берилди, анын мүнөздүү белгилери болуп эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн төмөн деңгээли, эмгек сыйымдуулугунун жана өндүрүштүн наркынын жогору болушу, анын рентабелдүүлүгүнүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн төмөндүгү, ошондой эле өндүрүшкө өтүү механизмдери болуп саналат жана айыл чарба өндүрүшүн көбөйтүүнүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүү.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо Диссертацияны даярдоодо ар кандай илимий журналдарда 17 илимий макала жарыяланган, алардын жалпы көлөмү 8 басма баракты түзгөн. Диссертациялык изилдөөнүн негизинде алынган натыйжалар жөнүндө автор бир катар эл аралык, республикалык жана аймактык илимий-практикалык конференцияларда, экономикалык форумдарда, семинарларда «Евразиялык экономикалык интеграциянын тенденциялары: көйгөйлөр, реалдуулук жана перспективалар» (Ош ш., ОшМУ, 25-ноябрь, 2016-жыл); «Экономиканын жана менеджменттин көйгөйлөрү жана келечеги» (Санкт-Петербург, 20-декабрь, 2016-жыл); «Сапатты башкаруу: издөө жана чечимдер» (Кула-Лумпур шаары, Малайзия, 27-29-ноябрь 2017-жыл.); «Жаңы маалыматтык революциянын экономикалык-техникалык платформасы» (Баткен ш., БатМУ, 28-июнь, 2018-жыл); «Аймактык экономика – регионалдык илим» (Жалал-Абад ш., К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ, 26-октябрь, 2018-жыл); «Заманбап Кыргызстандын экономикасы: көйгөйлөр жана өнүгүү перспективалары» (Бишкек ш., КЭУ, 19-сентябрь, 2019-жыл); «Логистикалык борборлор – айыл чарбасын өнүктүрүүнүн кыймылдаткычтары (Бишкек ш., КМТУ, 6-апрель, 2021-жыл); «Эгемен Кыргызстан: өткөнү, азыркысы жана келечеги» (Ош ш., ОшТУ, 25-ноябрь, 2021-жыл); «Коомду гуманизациялоо жана дүйнөлүк экономика доорунда технологиялык өнүгүү» (Алматы ш., Казакстан Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин Илим комитетинин Экономика институту, 20-май, 2022-ж.); «Ааламдашуу процессинин көйгөйлөрү жана өнүгүүсүнүн келечеги- коомдун бирдиктүүлүгүнүн ийгиликтүү калыптануусунун жана өнүгүүсүнүн негизи катары» (Жалал-Абад ш., К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ, 13-декабрь 2022-жыл).

Жарыяланган материалдар диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын толугу менен чагылдырат.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук жарыяланышы. Диссертациялык иштин негизги жоболору тандалган тема боюнча Кыргыз Республикасынын, КМШ жана чет өлкөлүк басылмаларда жалпы көлөмү 8 басма барагынан ашкан 17 илимий макалада чагылдырылган. Анын ичинен 10 макала КР УАК тарабынан сунушталган жана илимий цитаталардын индексинин маалымат базасына киргизилген басылмаларда, 3

макала чет элдик – ОИЦИ басылмаларда, 1 макала – SCOPUS системасына кирген басылмаларда жана 3 макала кошумча басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, 3 бөлүмдөн, тыянактан жана практикалык сунуштардан, 173 түрдүү аталыштагы пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, 7 тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү 158 бетти түзөт, анын ичинде, 18 таблицаны, 10 сүрөттү камтыйт.

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу, приоритеттүү илимий багыттар жана программалар менен байланышы, максаты жана маселелери негизделди, алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы аныкталды, алынган жыйынтыктардын практикалык жана экономикалык маанилүүлүгү ачып берилди, коргоого алып чыгуучу негизги жоболор аныкталды жана диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизги жоболору сунушталды.

«Айыл чарбасында кайра өндүрүү процесстерин өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык негиздери» аталыштагы биринчи бөлүмдө айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн маңызы жана түрлөрү, өнөр жайда кеңейтилген кайра өндүрүүнүн механизмдери, ошондой эле кеңейтүү практикасын тактоо үчүн теориялык ыкмалар негизделип, интеграциялоонун шартында айыл чарбасын кайра өндүрүү жана натыйжалуу өнүктүрүү каралган.

Экономикалык системалардын глобалдашуусу ХХI кылымдын көйгөйү айыл чарба өндүрүшүнүн өсүшүнүн басаңдашы жана дүйнөлүк азык-түлүк соодасын чектөөнүн натыйжасында азык-түлүк проблемасынын курчушуна алып келди. Азык-түлүк системасынын өнүгүшүнүн бул тенденциялары белгилүү даражада айыл-чарбасында репродукциялык процесстердин өнүгүшүндөгү дисбаланстын натыйжасы болуп саналат.

Француздук саясий экономия мектебинин өкүлү, физиократ Франсуа Кене (1694-1774) айыл чарбасындагы кайра өндүрүүнүн так ушундай өзгөчөлүгүн биринчилерден болуп белгилеген. Ф.Кесненин «Экономикалык таблица» деген классикалык эмгегинде агрардык экономиканы өнүктүрүүдө белгилүү пропорцияларды сактоонун зарылдыгын көрсөтүү менен бир гана табигый факторду колдонууга негизделген коомдук кайра өндүрүш процессинин жүгүртүү схемасы берилген. Адам Смит (1723-1790) «Элдердин байлыгы» деген эмгегинде физиократтардын коомдук кайра өндүрүштүн табигый (жер) факторунун гана болушу жөнүндөгү мамилесин эки башка фактор - капитал жана эмгек менен толуктаган.

Бирок А.Смиттин эмгегинде негизинен анын жөнөкөй кайра өндүрүүнү чечмелөө менен чектелди, мында керектөө өндүрүш каражаттарынын наркына топтоону жокко чыгарат [Ядгаров, Я.С. Экономикалык окуулардын тарыхы: Окуу китеби [Текст] / Ядгаров Ю.С. - М.: ИНФРА-М, 2009. С. 98-115].

Капиталисттик коомдогу кайра өндүрүш теориясын өнүктүрүүдө Карл Маркстын (1818-1883) «Капитал» фундаменталдуу эмгеги чыккан. Жөнөкөй өндүрүштүн шарттарында бүткүл ашыкча продукция капиталисттин жеке

керектөөсүнө кетет, кеңейтилген кайра өндүрүштүн шартында ашыкча эмгектин бир бөлүгү топтоого, башкача айтканда, өндүрүш каражаттарын кеңейтүүгө кетет. Бул жагдай кеңейтилген кайра өндүрүү үзгүлтүксүз кайталануучу өндүрүш процесси деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди [Маркс, К, Энгельс, Ф. Чыгармалары, 2-басылышы [Текст]; в.23.- 582 б.].

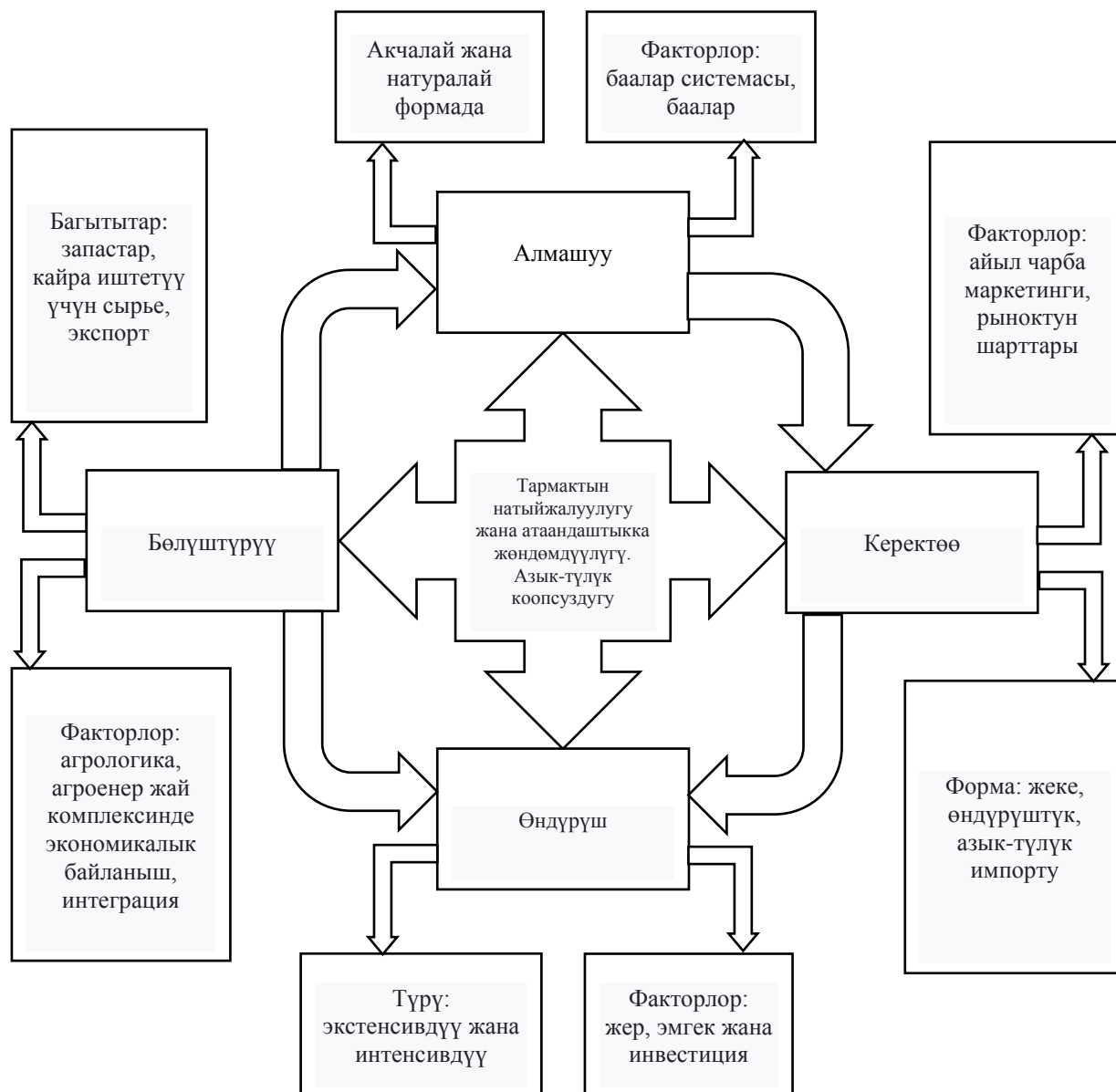
Англиялык экономист Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) «Жумуштуулуктун, пайыздардын жана акчанын жалпы теориясы» аттуу китебинде кеңейтилген кайра өндүрүш проблемасын изилдөөгө макроэкономикалык мамилелерди негиздеген, мында мамлекеттик жөнгө салууга жетишүүнүн маанилүү ролу жана жалпы суроо-талаптын параметрлерин өзгөртүү аркылуу экономикалык тең салмактуулук берилген. [Дж.М.Кейнс. "Жумуштуулуктун, пайыздардын жана акчанын жалпы теориясы" [El.resource] <https://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>].

Постсоветтик мейкиндикте азыркы экономикалык адабияттар “кайра өндүрүүнүн” экономикалык категориясынын маңызын бир жактуу чечмелей элек. Негизинен биз жогоруда каралган классикалык саясий экономиянын өкүлдөрүнүн иштеп чыгууларынын негизинде айыл чарбасында кайра өндүрүү процесси тар, жөнөкөй жана кеңейтилген кайра өндүрүштүн түрлөрү менен чагылдырылган.

Илимий басылмаларда репродукциянын ар кандай түрлөрүн бөлүштүрүү үчүн негиз болуп негизинен айыл чарба өндүрүшүнүн көлөмүнүн өзгөрүшүнүн көрсөткүчтөрү жана колдонулган өндүрүштүн факторлору (каражаттары) колдонулат [Борхунов Н., Родионова О. Ар түрдүү рентабелдүүлүктөгү айыл чарба уюмдарында кайра өндүрүү // КК: экономика, менеджмент [Текст].- 2008, №7; Барышников Н.Г., Черданцева Е.А. Айыл чарбасында кайра өндүрүү: артыкчылыктар жана перспективалар [Текст]. - Пенза, 2012.]. Биздин оюбузча, айыл чарбасында жөнөкөй жана кеңейтилген кайра өндүрүүнү ушул мүнөздөмөлөр боюнча гана ажыратуу жетишсиз жана азыркы шарттарда кайра өндүрүү процесстеринин өзгөчөлүктөрүн толук чагылдырбайт.

Мына ушуга байланыштуу, биздин оюбузча, төмөнкө көрсөткүчтөргө комплекстүү баа берүүнүн негизинде айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн түрлөрүн аныктоо максатка ылайыктуу болор эле; өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуучу айыл чарба продукциясынын нарктык да, натуралай да көлөмүнүн өсүшү; айыл чарбасынын дүң продукциясынын жылдык өсүш темпинин өсүшү; рентабелдүүлүктүн (пайдалуулуктун) өсүшү жана айыл чарба өндүрүшүнүн рентабелдүүлүгүнүн деңгээли; инвестициялардын жана тармакты техникалык жактан жабдуунун өсүшү; айыл чарба эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн өсүшү; тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана анын экспорттук потенциалын кеңейтүү. Мындай баалоо глобализациянын жана күчөгөн конкуренциянын таасири астында татаалдашып бараткан айыл чарбасындагы репродуктивдүү процесстерге жана алардын тармактын өнүгүүсүнүн акыркы натыйжаларына тийгизген таасирин кыйла негиздүү баалоого мүмкүндүк берет.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, ошондой эле айыл чарба өндүрүшүнүн өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен биз «кайра өндүрүү» категориясынын маңызын өндүрүштүн, бөлүштүрүүнүн, бөлүштүрүүнүн өз ара байланышкан этаптарынын туруктуу, үзгүлтүксүз өнүгүүсүнүн жана жаңылануунун бирдиктүү процесси катары аныктайбыз. өнөр жайдын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу жана азык-түлүк менен камсыздоо максатында айыл чарба продукциясын алмашуу жана керектөө. өлкөнүн коопсуздугун камсыз кылуу (1-сүрөт).

1-сүрөт. Агрардык сектордогу кайра өндүрүүнүн этаптары жана факторлору.

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Кайра өндүрүүнүн негизги негизин айыл чарба өндүрүшү түзөт. Айыл чарба жерлеринин болушуна жана структурасына жараша эмгек жана техникалык каражаттар, айыл чарба өндүрүшүнүн жерди үнөмдөөчү (экстенсивдүү) жана ресурстук (интенсивдүү) түрлөрү ар түрдүү өлкөлөрдө колдонулат. Айыл чарба өндүрүшүнүн колдонулган ыкмасына жараша айыл

чарба өндүрүшүнүн структурасы түзүлөөрүн аныктадык. Өндүрүштүн жерди үнөмдөө ыкмасы айыл чарба продукциясын өндүрүүдө айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн чакан жана орто формаларынын үлүшүнүн басымдуу болушу менен мүнөздөлөт. Ресурстарды үнөмдөөчү түрү менен айыл чарба өндүрүшүнүн басымдуу бөлүгүн ири айыл чарба корпорациялары өндүрөт.

Өнүгүп келе жаткан өлкөлөр, анын ичинде Кыргыз Республикасы да бар, негизинен, айыл чарба өндүрүшүнүн көлөмү өспөй же экстенсивдүү негизде төмөнкү темпте өскөн жөнөкөй майда кайра өндүрүштүн басымдуу өнүгүшү, айыл чарба өндүрүшүнүн техникалык жабдылышынын төмөндүгү менен мүнөздөлөт. Өнөр жай төмөн бойдон калууда, эмгек өндүрүмдүүлүгү төмөн бойдон калууда, бул тармактын натыйжалуулугуна жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жана жалпысынан өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугуна терс таасирин тийгизүүдө.

Дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүнүн агрардык экономикасын кеңейтилген кайра өндүрүүнүн шарттарында айыл чарба өндүрүшүнүн көлөмдүк көрсөткүчтөрүнүн өсүшү өндүрүштүн техникалык жана технологиялык деңгээлин жаңыртуунун, эмгек өндүрүмдүүлүгүн бир кыйла жогорулатуунун эсебинен жетишилет. Айыл чарба өндүрүшүнүн структурасында баалуу, терең интеграцияланган айыл чарба ишканалары (корпорациялар) басымдуу роль ойнойт.

Экономикалык интеграциянын шарттарында репродуктивдүү процесстерди өнүктүрүүдө бөлүштүрүү процессине өзгөчө роль таандык экендигин аныктадык. Айыл чарба продукциясын бөлүштүрүүнүн маанилүү багыты болуп алардын экспортунун өсүшү саналат, ал өз кезегинде агрологиянын өнүгүшүнө, айыл чарба өндүрүшчүлөрү менен кайра иштетүү ишканаларынын жана соода уюмдарынын ортосунда туруктуу экономикалык байланыштардын болушуна көз каранды.

Алмашуу процессинде баа түзүүдөгү диспропорцияларды жоюу маанилүү роль ойнойт, бул айыл чарба продуктыларына баа түзүүнүн эффективдүү системасын иштеп чыгууну, агроөнөр жай комплексинин тектеш тармактарынын балансташтырылган жана пропорционалдуу өнүгүшүн камсыз кылууну талап кылат.

Айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн акыркы максаты - айыл чарба продукциясын жана азык-түлүктү керектөөнү камсыз кылуу. Экономикалык интеграцияны тереңдетүү шартында ички керектөөчү азык-түлүк рыногун өнүктүрүүнүн туруктуулугу ЕАЭБ алкагында ички импортту алмаштыруу саясатына көбүрөөк көз каранды. Ошондой эле агроөнөр жай комплексинин кайра иштетүү тармагын өнүктүрүү менен байланышкан өндүрүмдүү керектөөнү өнүктүрүү зарыл.

Айыл чарба өндүрүшүндөгү экономикалык шарттардын түп тамырынан бери өзгөрүшү, анын дүйнөлүк факторлордон жогору көз карандылыгы жана дүйнөлүк азык-түлүк рыногундагы кырдаал «кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугу» категориясынын мазмунуна жана маңызына кайрадан баа берүүнү талап кылат. Айыл чарба өндүрүшүнүн эффективдүүлүгү проблемасын

изилдеген КМШ өлкөлөрүнүн изилдөөчүлөрүнүн мамилесин изилдөө жана системалаштыруу тармакта аны аныктоодо салттуу ыкмаларды колдонуу эффект менен чыгымдардын жөнөкөй катышы менен чектелет деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди.

Ушуга байланыштуу Россиянын Илимдер академиясынын академиги А.И.Алтуховдун “Агрардык сектор өзүнүн түздөн-түз милдетин – өлкөнүн азык-түлүк көз карандысыздыгын камсыз кылууну толук аткаrsa, эффективдүү болот” деген пикирине кошулбай коюуга болбойт [Алтухов А.И. Чет элдик санкциялар жана Россиянын азык-түлүк көз карандысыздыгын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү [Текст] / Россиянын агрардык сектору эл аралык санкциялар астында: чакырыктар жана жооптор: материалдар [Москва, басма үйү, РГАУ-МСХА, 2015.- 150-б.].

Жогоруда айтылгандардын негизинде биз айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун мүнөздөөгө көп деңгээлдүү мамилени сунуштайбыз, ал аны микроэкономиканын деңгээлинде (айыл чарбасындагы чарбалык субъекттер), тармактык деңгээлде (продукциянын натыйжалуулугу) жана макродеңгээлде (улуттук деңгээлде). Республикалык деңгээлде айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун маңызы өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун жана көз карандысыздыгын толук камсыз кылуу, ошондой эле агрардык сектордун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында аны кеңейтилген жана тең салмактуу кайра өндүрүүнү камсыз кылууда көрүнөт.

Ошону менен бирге, улуттук деңгээлдеги айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун негизги көрсөткүчтөрү катары биз калктын жан башына азык-түлүк өндүрүүнүн жана керектөөнүн көрсөткүчтөрүн, алардын физикалык жана экономикалык жеткиликтүүлүгүн, азык-түлүктү керектөөдө импорттук көз карандылыкты жана азык-түлүккө көз карандысыздыктын деңгээлин, жалпысынан жана айрым азык-түлүк топторунун контекстинде тамак-аштын экспорту менен импортунун катышы.

«Айыл чарбасындагы структуралык жылыштардын жана кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугунун» аталыштагы экинчи бөлүмдө евразиялык интеграциянын шарттарында Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн тенденцияларына жана өзгөчөлүктөрүнө, айыл чарба өндүрүшүнүн уюштуруу-тармактык структурасына, ошондой эле ар тараптуу жана салыштырма талдоо берилген.

Изилдөөнүн объектиси болуп интеграциялык жактан айыл чарбасындагы кеңейтилген кайра өндүрүүнүн түрлөрү саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп айыл чарбасында кайра өндүрүү процесстеринин өнүгүү тенденциялары жана өзгөчөлүктөрү, ошондой эле тармакта интенсивдүү кеңейтилген кайра өндүрүүнү камсыз кылуунун багыттары жана механизмдери саналат. Изилдөө методдору жана материалдары. Тармакта кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун баалоонун негизги ыкмалары катары анализ жана синтез, салыштырма анализ жана баланстык методдор колдонулган. Салыштырмалуу талдоонун негизинде интеграциянын шартында

айыл чарбасын кайра өндүрүүнүн тенденциялары жана мүнөзү аныкталган. Баланс ыкмасы айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн керектөө чөйрөсүн талдоо, азык-түлүк ресурстарын аларга болгон муктаждык менен салыштырууга көмөктөшөт. Логикалык жана эсептөө-конструктивдүү методдун негизинде айыл чарбасындагы уюштуруу-экономикалык мамилелерди жаңылоо, кредиттик-инвестициялык жана инновациялык шарттарды жакшыртуу, экономиканы жөнгө салуу жана тармакты колдоо системасын өркүндөтүү негизделет. Изилдөө үчүн материалдар ата мекендик изилдөөчүлөрдүн, чет элдик авторлордун экономикалык адабияттары, ЕАЭБ ЕЭКтин электрондук ресурстары жана маалымат базалары, ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин статистикалык органдарынын, КР УСКнин, КР Улуттук банкынын маалыматтары ж.б.

Экономикалык интеграция улуттук айыл чарбасын камтыган артыкчылыктуу тармактардын атаандаштык артыкчылыктарын кыйла натыйжалуу пайдаланууга багытталган. Интеграциянын шарттарында айыл чарбасынын өнүгүшүнө комплекстүү баа берүү үчүн негизги сандык (өндүрүштүн көлөмүнүн өсүшү, өсүү темптери) жана сапаттык (айыл чарба өндүрүшүндөгү структуралык жылыштардын, негизги капиталдын, жумуштуулуктун, инвестициянын) динамикасын кароо зарыл. жана мамлекеттик колдоо) ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү көрсөткүчтөр.

1-таблица. - **2015–2020-жылдары ЕАЭБ өлкөлөрүндө айыл чарба өндүрүшү** [57,85,86]

	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2020-ж. 2015-ж-га карата, %
Армения :							
Баары,млр. долл.	2, 1	1, 8	1, 9	1,9	1.8	1,8	85,7
мурунку жылга %	113.2	95,0	94,9	93,1	94,2	95.9	-
Беларусь:							
Баары,млр. долл.	8,3	7,7	9,3	9, 3	9.9	9,3	112.0
мурунку жылга %	97.6	103,8	104,3	96,6	102,9	105,3	-
Казахстан:							
Баары,млр. долл.	14,9	10,8	12, 5	12, 9	13.5	15,4	103,3
мурунку жылга %	103,5	105,4	103.2	103,8	99,9	105,9	-
Кыргызстан:							
Баары,млр. долл.	3,1	2,8	3, 0	2, 9	3,2	3.2	103,2
мурунку жылга %	106,2	102,9	102,2	102,6	102,5	101,2	-
Россия:							
Баары,млр. долл.	83,0	76, 4	87,5	81, 8	89,6	89,9	108,3
мурунку жылга %	102,4	101,8	101,5	101,7	103.5	100,2	-

Булак: ЕЭК ЕАЭБ маалыматтары боюнча автор тарабынан түзүлгөн

1-таблицадан көрүнүп тургандай, айыл чарба өндүрүшүнүн эң жогорку өсүшү Беларусь Республикасында жана Россия Федерациясында (12,0 % жана 8,3 %га), Казакстанда жана Кыргызстанда 3,2 % га жакын өсүш менен байкалат.

Арменияда айыл чарба продукциясы 14,3 % төмөндөдү. Албетте, ЕАЭБдин үч мамлекетинде-Беларусь, Россия жана Казакстанда айыл чарба өндүрүшүнүн өнүгүүсүндөгү бул тенденциялар көбүнчө алардын айыл чарба экономикаларынын интенсивдүү мүнөзү жана терең интеграциясы, Кыргызстан менен Армениянын Евразиялык экономикалык биримдикке трансформациялоо көйгөйлөрү менен түшүндүрүлөт. экономикалык мейкиндик. Бирок бул корутунду Кыргызстандын жана Армениянын айыл чарбасынын мындай өнүгүшүнүн чыныгы себептерин чагылдырбайт, бул айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүнүн экстенсивдүү мүнөзүндө, анын эл чарбасынын структурасында ээлеген ордунда турат.

Кыргызстан, Армения сыяктуу эле, ЕАЭБдин экономикасы салыштырмалуу өнүккөн жогорудагы үч мамлекетинен айырмаланып, улуттук экономиканын агрардык багыты менен айырмаланат. (2-таблица).

2-таблица - 2015–2020-жылдары ЕАЭБге мүчө мамлекеттерде ИДПда, мамлекеттик бюджеттин чыгашаларында жана негизги капиталда айыл чарбасынын үлүшү (жалпысы % менен) [57,85,86]

	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.
Армения:						
ИДПда	17,3	16,4	15,0	13,9	11,5	11,2
мамл-к бюджет. чыгаша-да	1,8	1,9	0,8	0,9	1,1	1,0
негизги фонддордо	4,2	0,8	0,6	0,6	0,6	0,5
Беларусь:						
ИДПда	7,7	6,9	7,6	6,6	6,8	6,8
мамл-к бюджет. чыгаша-да	5,8	6,0	5,0	4,5	5,8	5,9
негизги фонддордо	12,3	11,6	11,3	11,0	10,8	10,5
Казахстан:						
ИДПда	4,7	4,6	4,6	4,4	4,4	4,4
мамл-к бюджет. чыгаша-да	4,3	4,0	4,3	4,2	4,3	4,6
негизги фонддордо	3,9	4,1	4,3	4,2	3,8	4,1
Кыргызстан:						
ИДПда	14,0	12,8	12,5	11,7	11,7	13,5
мамл-к бюджет. чыгаша-да	1,8	1,9	1,8	1,9	1,8	1,7
негизги фонддордо	7,4	8,0	7,5	7,0	6,6	6,0
Россия;						
ИДПда	3,9	3,8	3,6	3,4	3,5	3,7
мамл-к бюджет. чыгаша-да	1,2	1,1	0,9	1,1	1,4	1,5
негизги фонддордо	2,8	2,9	3,0	3,1	1,9	1,9

Булак: ЕЭК ЕАЭБ маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн

2-таблицадан көрүнүп тургандай, Арменияда республиканын ИДПсында айыл чарбасынын үлүшү талданган мезгил ичинде төмөндөп кеткен, бул жогоруда белгиленген өндүрүштүн өсүү темпинин төмөндөшү менен шартталган. Ал эми Кыргызстанда акыркы жылдары ИДПнын түзүмүндө айыл

чарбасынын үлүшү өсүүдө, бул ЕАЭБ өлкөлөрүндө айыл чарбасынын ИДПдагы эң жогорку үлүшүнө алып келет.

Ошол эле учурда Белоруссияда, Россияда жана Казакстанда ааламдашуу жана илимий-техникалык прогресстин таасири астында бул өлкөлөрдүн ИДПсында айыл чарбасынын үлүшүн азайтуунун табигый тенденциясы байкалууда. Бул мамлекеттер айыл чарбасынын инновациялык өнүгүүсүнүн салыштырмалуу жогорку деңгээли менен айырмаланат. ЕАЭБдин алдыңкы өлкөлөрүндө айыл чарбасын кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүүдө тармакты мамлекеттик колдоо жана жөнгө салуу маанилүү роль ойнойт.

Айрыкча бул жагынан Беларусь Республикасындагы жетишкендиктерди белгилей кетүү керек. Беларусь Республикасынын консолидацияланган мамлекеттик бюджетинин чыгаша бөлүгүндө айыл чарбасынын үлүшү 5,9%ды түзөт, бул өлкөнүн ИДПсындагы өнөр жайдын үлүшүнө дээрлик барабар, ал эми өлкөнүн негизги капиталында ЕАЭБде эң жогорку бойдон калууда (10,5%). Бул жагдай айыл чарба өндүрүшүнүн техникалык жактан жабдылышынын, айыл чарба эмгегинин капиталынын жана электр энергиясы менен жабдылышынын жогорку деңгээлин баса белгилейт, бул тармактын кеңейтилген кайра өндүрүшүнүн таза интенсивдүү мүнөзү жөнүндө күбөлөндүрөт.

Кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү мүнөзү негизинен айыл чарба ишканаларынын уюшкан формаларынын басымдуу ролуна байланыштуу. Айыл чарба продукциясынын басымдуу бөлүгүн (79,8 %) айыл чарба ишканалары өндүрөт. Продукциянын 20,2 % гана чарбалардын жана чарбалардын секторуна туура келет. Белоруссия азык-түлүктүн негизги түрлөрү менен өзүн толук камсыз кылууга жетишти, ал эми сүт боюнча - 240,0 %, эт - 132,0 %, жумуртка - 128,0 %, жашылча - 107,3 %, картошка - 111,0% өндүрүлөт, анын бир кыйла бөлүгү экспорттолот.

Россия Федерациясынын айыл чарбасында 2020-жылы айыл чарба уюмдары тарабынан айыл чарба продукциясынын 58,5% өндүрүлгөн, бул 2010-жылга салыштырмалуу 14,3 % көп. 2020-жылы айыл чарба уюмдары тарабынан дандын 69,8%, өсүмдүк майы 70,0%, кант кызылчасы 92,3%, 80,7% эт, 80,8% жумуртка, 55,5% сүт өндүрүлгөн. Айыл чарбасында ири агробизнестин позицияларын бекемдөө өндүрүштүн концентрациясынын өсүшү менен коштолот жана негизинен Россия Федерациясында ийгиликтүү жүргүзүлүп жаткан азык-түлүк импортун алмаштыруу саясаты менен шартталган.

Казакстандын айыл чарбасында айыл чарба уюмдарынын өнөр жайынын өндүрүштөгү үлүшү 7,5 % га өстү. Экспортко багытталган тармактарды өнүктүрүүдө, тактап айтканда дан жана эт өндүрүүдө ири айыл чарба ишканалары да үстөмдүк кылууда.

Кыргызстанда айыл чарба уюмдарынын сектору эң начар өнүккөн тармак болуп чыкты жана анын айыл чарба продукциясын өндүрүүдөгү үлүшү 1,3 % га кыскарды. Кыргызстанда ири агробизнестин өнүкпөгөндүгү, биринчи кезекте, жогоруда белгиленгендей, айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүнүн жер

үнөмдөөчүлүгүнө байланыштуу. Натыйжада Кыргызстанда чарба жүргүзүүнүн майда-дыйкан формасынын өнүгүшү кеңири кулач жайды.

Кыргыз Республикасында айыл чарбасындагы негизги чарба жүргүзүүчү субъект болуп дыйкан (фермердик) ишканалар саналат. Бул чарба жүргүзүүнүн майда-дыйкан жана аз товардык формаларынын басымдуу өнүгүшү менен жерге менчиктин майда участкадук системасынын массалык өнүгүшү менен шартталган.

Агрардык жана жер реформаларынын натыйжасында Кыргыз Республикасында рыноктук мамилелерге өтүү мезгилинде жаңыдан түзүлгөн дыйкан (фермердик) чарбалары көбөйүп, ири совхоздордун, колхоздордун жана жер аянттарынын саны кескин кыскарган (2-сүрөт).

2-сүрөт- Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын түзүмү, 2020-ж.

Булак - КРнын УСКнин маалыматтары боюнча автор тарабынан эсептелген.

2-сүрөттө көрүнүп тургандай, 2020-жылы айыл чарба өндүрүшүндө негизги орунду ээлеген дыйкан (фермердик) чарбалардын саны мамлекеттик, колхоздук, акционердик чарбаларга салыштырмалуу 99,89%ды түздү. Ошондуктан дыйкан (дыйкан) чарбаларына инвестиция тартуу жана инновациялык иштерди уюштуруу, алардын натыйжалуулугун жогорулатуу зарыл.

Дыйкан чарбаларынын бир тараптуу өсүшү Кыргызстандын агрардык секторун Евразиялык экономикалык мейкиндикке эффективдүү трансформациялоодо белгилүү бир кыйынчылыктарды жаратуучу салмактуу эмес жана гипертрофияланган агрардык структуранын өнүгүшүн көрсөтүп турат (3-таблица).

Кеңейтилген кайра өндүрүүнүн негизги факторлорун өнүктүрүүдө өзгөчө оң өзгөрүүлөр жок. Айыл чарбасында иштеген адамдардын салыштырма салмагы жогору бойдон калууда, бул дагы кеңейтилген кайра өндүрүштү өнүктүрүүнүн экстенсивдүүлүгүн ырастайт. Айыл чарбасында негизги фонддордун наркынын эки эсе өсүшү жана айыл чарба эмгегинин капиталдык-эмгек катышынын үч эсе өсүшү

аларды пайдалануунун эффективдүүлүгүн, башкача айтканда, фонддордун кайтарымын жогорулатуу менен коштолбойт.

3-таблица - 2010-2020-жылдарга Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн негизги параметрлери [40,60,62,64,99,100]

	Ед.изм.	2010	2015	2018	2019	2020	2021
Пашня	млн. га	1276	1280	1288	1288	1288	1287
Основные фонды	млн сом	294279	402504	570206	506792	671004	
Числ.занятых	тыс.чел.	699,1	541,4	482,7	443,2	446, 6	465,5
Пр-во вал.пр.с/х-ва на: -100 га с/угодий -занятого	тыс.сом -	1080,4 154,3	1856,8 273,0	1929,0 267,3	2079,8 291,5	2349,9 371,5	3056,8
Фондовоор. труда	тыс. сом	421,5	744,1	1183,3	1144,1	1359,3	998,7
Фондоотдача	сом	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4
Доля с/х-ва в: -ВВП -числ.занятых -основных фондах -инвестициях -внешн. обороте -экспорте -импорте	% - - - - - - -	18,5 31,2 8,5 0,0 13,9 11,4 15,2	14,0 29,7 7,4 0,9 14,5 12,0 15,4	11,7 20,3 7,0 2,0 11,2 11,6 11,0	11,7 18,1 6,6 2,4 14,0 13,5 14,2	13,6 18,2 6,0 1,8 15,4 13,6 16,5	14,7

Булак: КРнын УСКнин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Белгиленген мезгил ичинде Кыргызстандын айыл чарбасында эмгек өндүрүмдүүлүгү 1,6 эсеге жогорулаганына карабастан, анын абсолюттук деңгээли ЕАЭБ боюнча эң төмөн бойдон калууда. Алсак, 2020-жылы Кыргыз Республикасында айыл чарба эмгек өндүрүмдүүлүгү 7,2 миң АКШ долларын түздү, бул Беларусь Республикасына жана Россия Федерациясына караганда тиешелүүлүгүнө жараша 4, 7 жана 3,0 эсеге аз.

Өлкөнүн айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнүн экстенсивдүү мүнөзү тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугуна терс таасирин тийгизет. Агрозык-түлүк товарларынын тышкы соодасындагы оң жылыштарга карабастан, азык-түлүк импорту жогору бойдон калууда, бул ички рынокто импорттолуучу азык-түлүктүн жогорку үлүшүнө таасирин тийгизүүдө.

Этти, сүттү, жумуртканы, картошканы, жашылчаларды, мөмө-жемиштерди жана мөмө-жемиштерди керектөөнүн өсүшүнө карабастан, Кыргыз Республикасындагы керектөөнүн жетишилген деңгээли ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү азык-түлүк керектөө деңгээлинен бир топ артта калууда, ал эми айрым азыктар боюнча да белгиленген республикада тамак-ашты керектөөнүн орточо физиологиялык нормалары. Бүтүндөй алганда республикада картошка, жашылча, сүт боюнча жогорку чарбалык эсепке жетишилди. Нан азыктарына (40,0 %дан ашык), өсүмдүк

майына (70,0%) жана кантка (40,0%), этке (14,0% дан жогору) импорттук көз карандылыктын деңгээли жогору.

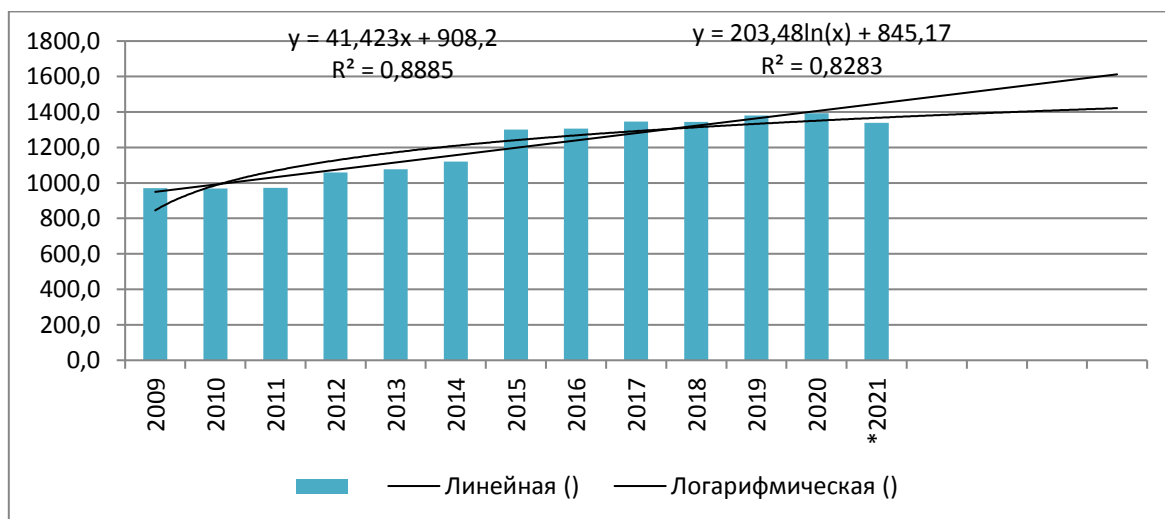
Кыргыз Республикасында жашылча-жемиштерди өндүрүүнү талдоонун негизинде экономикалык жана математикалык методдорду колдонуу менен корреляциялык анализ жүргүзөбүз.

4-таблица- Кыргыз Республикасында 2009-2021-жж жашылча мөмө-жемиштерди өндүрүү, миң. тонна.

№	Жылдар	Жашылча	Мөмө-жемиш	№	Жылдар	Жашылча	Мөмө-жемиш
1	2009	969,7	200,5	8	2016	1306,6	239,3
2	2010	969,3	193,1	9	2017	1345,8	240,6
3	2011	972,4	215,1	10	2018	1344,0	251,4
4	2012	1059,2	222,7	11	2019	1379,4	269,5
5	2013	1077,3	233,6	12	2020	1392,7	278,0
6	2014	1119,9	237,0	13	2021*	1339,0	266,4
7	2015	1300,7	209,2	14	2022	---	---

*Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча автор тарабынан түзүлгөн. *- алдын ала маалыматтар*

Таблицадагы маалыматтарды талдоо акыркы он жылдын ичинде айыл чарба өсүмдүктөрүн өндүрүүнүн көлөмү жалпысынан оң өсүш тенденциясына ээ болгонун көрсөтүп турат. 2020-жылы өндүрүлгөн жашылчалардын көлөмү 1392,7 миң тоннаны түзүп, 2010-жылга жана 2015-жылга салыштырмалуу 143,7 % жана 107,1 % га өскөн. 2010-2015-жылдары жашылчалардын көлөмү 134,2 % га өскөн, бул өткөн беш жылдыкка караганда 2015-2020-жылдары жашылчалардын өсүү темпи жайыраак болгонун тастыктайт. 4-таблицадагы маалыматтардын негизинде экономикалык көрсөткүчтөрдүн баштапкы динамикалык катарларын аналитикалык алмаштыруу үчүн эң жакшы формуланы тандап алабыз.

3-сүрөт- 2009-2021-жылдар аралыгындагы жашылча өндүрүүнүн динамикасы, миң. т. Булак - Кыргыз Республикасынын УСКнин маалыматтары боюнча автор тарабынан эсептелген

4-таблицадагы маалыматтарды жана компьютерди колдонуу менен тренд моделдерин изилдеп, биз өндүрүлгөн жашылчанын көлөмү жакшыраак сүрөттөлгөн деген жыйынтыкка келдик.

сызыктуу функция

$$y=41,423 \cdot x+908,2; R^2=88,85\% (1)$$

Сызыктуу регрессия модели башкаларга караганда артыкчылыктуу болуп чыгат, анткени анын олуттуу болжолдоо катасынын тобокелдиги азыраак.

Аныктоо индекси $R^2=0,8885$ (88,85%). Тренддик теңдеме статистикалык мааниге ээ, сызыктуу трендди жакындатуу теңдемесинин параметрлеринин статистикалык мааниси оңой далилденет.

Чыныгы баасын билүү y_i жана эсептелген маанилери y_p , биз жакындаштыруу каталарын аныктайбыз:

$$\varepsilon = \frac{1}{13} \sum \frac{|y - \hat{y}_p|}{y} \cdot 100\% = \approx 3,7 \%$$

10 % менен, модель жакшы тандалган деп эсептелет жана y_{np} болжолдуу маанилерин эсептөө үчүн колдонулушу мүмкүн. Бул учурда $\varepsilon=3,7\%$ (1) формуланы колдонуу менен андан аркы изилдөөлөрдү жүргүзүүгө боло тургандыгын билдирет.

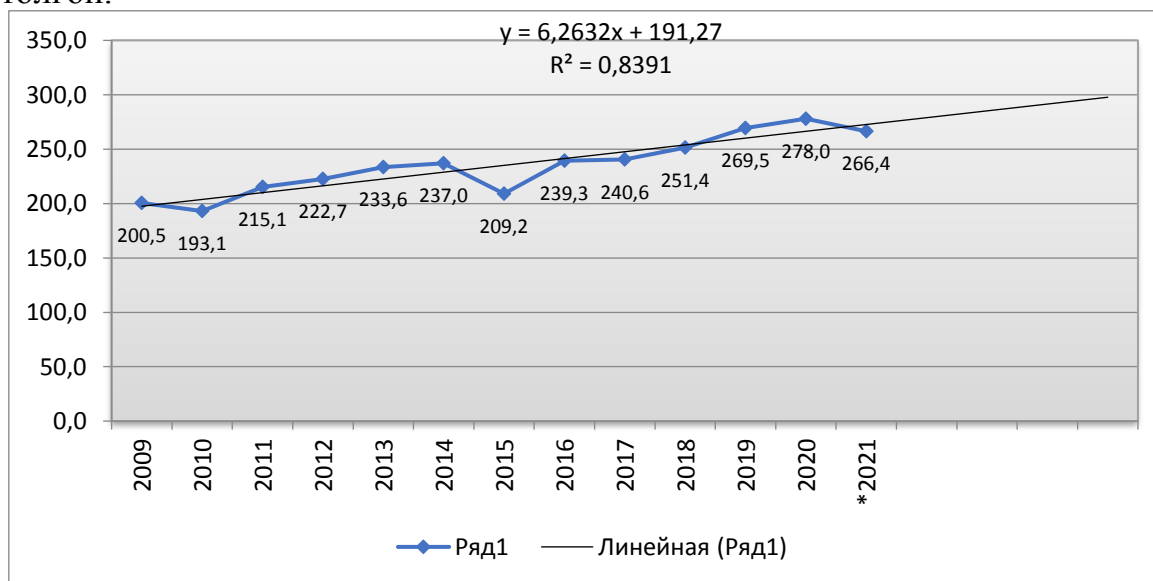
Эми 2023-2025-жылдарга өндүрүлгөн жашылчалардын үлгүсү боюнча болжолдуу маанилерди эсептеп көрөлү. (1) тенденция теңдемесине ылайык, биз төмөнкү маанилерди табабыз: $y_{np(2023)} = 1529,5$ (миң.тонна),

$$y_{np(2024)} = 1571,0 \text{ (миң.тонна),}$$

$$y_{np(2025)} = 1612,4 \text{ (миң.тонна).}$$

Болжолдуу маанилердин негизинде 2025-жылы жашылчанын көлөмү 2009-жана 2021-жылга салыштырмалуу тиешелүүлүгүнө жараша 642,7 миң тоннага жана 273,4 миң тоннага көбөйөт деп айтууга болот. Өсүү темпи 166,3% жана 138,1% болот. 2023-2025-жылдарга болжолдуу маанилер көрсөткөндөй, жылдык өсүү темпи болжол менен туруктуу бойдон калууда (1,03%).

Өндүрүлгөн жемиштердин көлөмүнүн динамикасы $y=6,2632 \cdot x+191,27$ сызыктуу теңдеме жана $R^2=83,91\%$ детерминация коэффициенти менен жакшыраак сүрөттөлгөн.

4-сүрөт- 2009-2021-жылдардагы мөмө-жемиш өндүрүү динамикасы, , миң.тонна

Булак - Кыргыз Республикасынын УСКнин маалыматтары боюнча автор тарабынан эсептелген

$R2 \geq 80\%$ тренд үлгүлөрү менен абдан алгылыктуу болуп эсептелет. Тренддин маанисин, жакындатуу катасын мурунку окуядагыдай талдап чыгууга болот. Сызыктуу тенденция боюнча алынган 2022-2025-жылдарга өндүрүлгөн жемиштердин көлөмү төмөндөгү болжолдонгон маанилерге туура келет:
 $y_{np(2022)} = 279,0$; $y_{np(2023)} = 285,2$; $y_{np(2024)} = 291,5$; $y_{np(2025)} = 297,7$ (миң тонна).

Болжолдуу маанилер 2025-жылы мөмө-жемиштердин көлөмү 2009-жылга жана 2021-жылга салыштырмалуу тиешелүүлүгүнө жараша 148,5% жана 111,7% көбөйөрүн көрсөтүп турат.

“Интеграция шартында айыл чарбасында интенсивдүү кайра өндүрүүнү өнүктүрүүнүн багыттары жана механизмдери” аталыштагы үчүнчү бөлүмдө тармакта интенсивдүү кайра өндүрүүнүн стратегиясы, инновациялык өнүктүрүү үчүн кредиттик жана инвестициялык шарттарды жакшыртуу, ошондой эле айыл чарбасында интенсивдүү кайра өндүрүүнү өнүктүрүүнүн чаралары каралган.

Изилдөө процессинде биз тарабынан аныкталган тармактын өнүгүү өзгөчөлүктөрү, анын майда-дыйкан мүнөзү, инвестициялык жагымдуулугунун начардыгы тармакты инновациялык негизде өнүктүрүү үчүн олуттуу кыйынчылыктарды жаратууда. Ушуга байланыштуу баштапкы этапта кеңейтилген кайра чыгаруунун экстенсивдүү мүнөзүн өндүрүштүн интенсивдүү түрүн калыптандыруу багытында кайра түзүү зарыл, ал кийинчерээк интенсивдүү өнүгүү позициялары консолидацияланганда таза багыт боюнча инновациялык негизде өнүгөт.

Мына ушуга байланыштуу, биздин оюбузча, мамлекеттик агрардык саясаттын алдыдагы мезгилдерге негизги багыттары айыл чарба өндүрүшүн уюштуруунун экстенсивдүү формаларынан интенсивдүү формаларына өтүүнү ишке ашыруу болуп саналат, ал төмөнкүдөй маанилүү милдеттерди ишке ашырууну камтыйт:

- азык-түлүк импортун алмаштыруу саясатын ишке ашыруу аркылуу айыл чарба секторунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу;

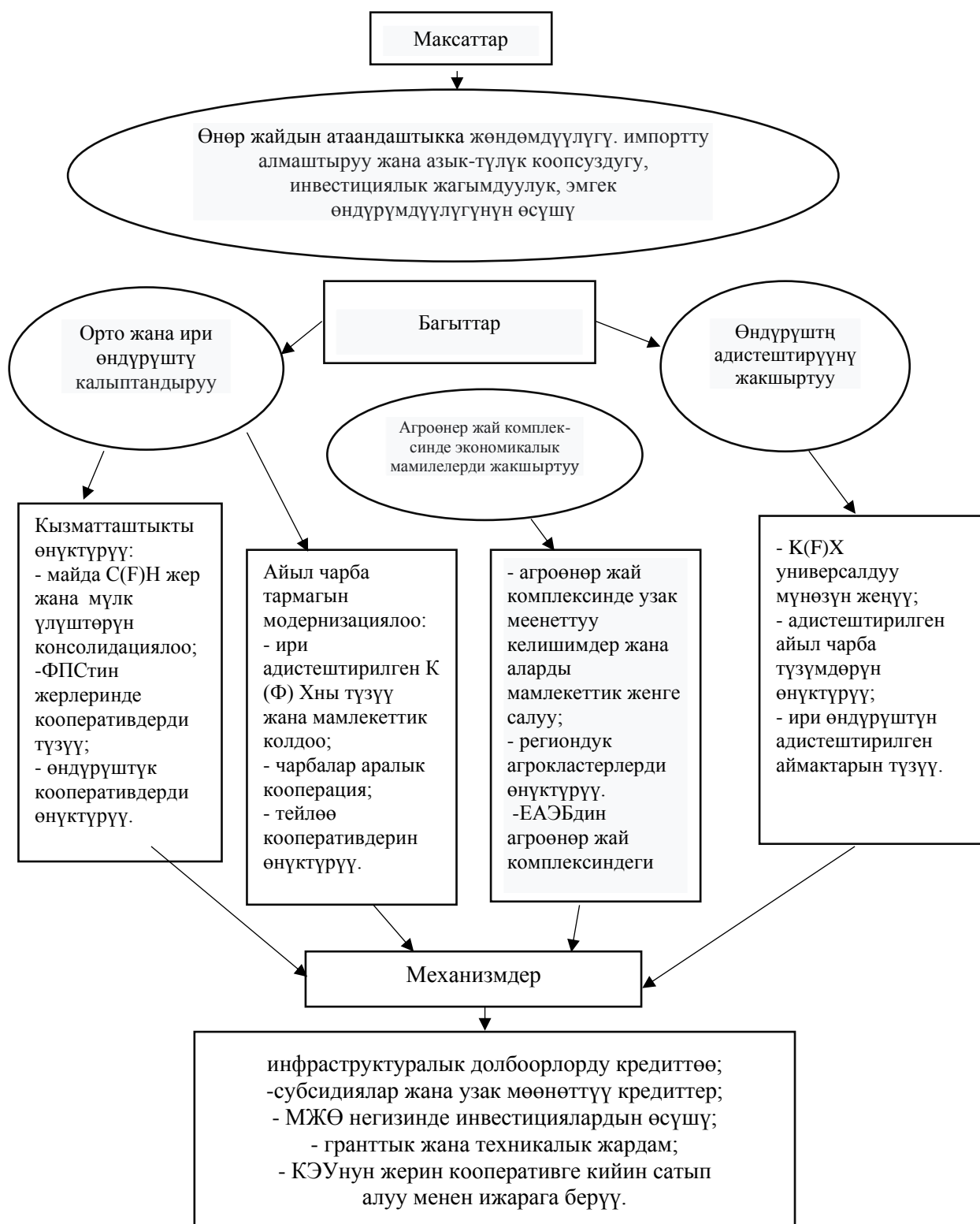
- орто жана ири өндүрүштү артыкчылыктуу өнүктүрүү жана мамлекеттик колдоо;

- айыл чарба өндүрүшүнүн тең салмактуу структурасын калыптандыруу, агроөнөр жай комплексинде кластердик негизде экономикалык мамилелерди өркүндөтүү;

- айыл чарба өндүрүшүн адистештирүүнү жана айыл чарба өндүрүшүн консолидациялоону жакшыртуу;

- агро-инновациялык ишти түп-тамырынан бери жакшыртуу (5-сүрөт).

Кыргызстанды ЕАЭБге эффективдүү трансформациялоонун маанилүү багыты катары кароо керек. Тиешелүү уюштуруу-чарбалык чараларды ишке ашыруу тармакты кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдик базасына өткөрүүгө көмөктөшөт, бул өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун жана тармакта кеңейтилген кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун камсыз кылат.

5-сүрөт. Кыргыз Республикасынын айыл чарба секторунда интенсивдүү кеңейтилген кайра өндүрүүнүн схемасы

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Интеграциянын шартында азык-тулук менен камсыз кылуу проблемасынын чечиле электиги тармактын ресурстук потенциалын жетишсиз, ошондой эле натыйжасыз пайдалануу менен шартталган жана майда өндүрүштү өнүктүрүүнүн экстенсивдуу мүнөзүнүн кесепети болуп саналат. Өлкөнүн азык-түлүк менен өзүн-өзү камсыз кылуусунун оорлошунун бирдей эле маанилүү фактору болуп агрардык

секторду мамлекеттик колдоо жана жөнгө салуу системасынын начар натыйжалуулугу саналат.

Мындай шарттарда өлкөнү азык-түлүк менен камсыз кылууну мамлекеттик жөнгө салууга мамилелерди кайра карап чыгуу зарыл. Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун максаттарын жана милдеттерин тактоо үчүн биз негизги тамак-аш азыктары үчүн азык-түлүк көз карандысыздыгы үчүн зарыл болгон чектик маанилерди (өзүн-өзү камсыз кылуунун деңгээли) мыйзамдуу түрдө белгилөөнү максатка ылайыктуу деп эсептейбиз. республикада жогорку импорттук көз карандылыкка ээ болгон - буудай (нан азыктары), эт, кант, өсүмдүк майы, жумуртка жана жемиштер; дан жана эт боюнча - 85,0%дан кем эмес, кант жана өсүмдүк майы боюнча - 70,0%дан кем эмес, жумуртка жана жемиштер боюнча - 60,0%дан кем эмес (5-таблица).

5-таблица- Кыргыз Республикасындагы азык-түлүк коопсуздугунун босого көрсөткүчтөрү [40]

	Бирдиги	Буудай	Эт	Жумуртка	Кум шекер	Өсүм. майы	Жемиш
2020-ж.(факт)							
өндүрүш	миң.тонна	611	230	562	51	7,0	278
керктөө	-	1013	260	622	56	67	211
импорт	-	402	37	69	35	37	109
деңгээл							
өзүн-өзү камсыздоо	%	60,5	85,0	88,0	60,0	45,0	48,0
2025-ж.(эсептөө)							
Керектөө нормасы	кг	115	61	183	25	9	80
өндүрүш	кг / чел	700	370	751	126	21	400
керектөө	миң.тонна	828	439	1296	180	64	892
деңгээл	-						
өзүн-өзү камсыздоо	%	84,5	85,0	58,0	70,0	68,0	55,0

Булак: КРнын УСКнин маалыматтарынын жана өздүк эсептөөлөрдүн негизинде автор тарабынан түзүлгөн

Азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун негизги механизми азык-түлүк баланстарын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу болушу керек, бул үчүн жоопкерчилик Кыргыз Республикасынын Айыл, суу чарба жана региондук өнүктүрүү министрлигине жүктөлсүн. Айыл чарба өндүрүшүнүн өсүшү интенсивдүү факторлордун өсүшү менен камсыз кылынышы керек - натыйжалуу агрардык бизнес түзүмдөрдү өнүктүрүү, инновациялык айыл чарба жана зоотехнологияларды киргизүү, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн жана малдын продуктуулугун жогорулатуу, ошондой эле мамлекеттик жөнгө салуунун өнөр жайынын “пункттук” механизмдерин өркүндөтүү.

ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин агроазык-түлүк системаларынын интеграциясына айыл чарбасын мамлекеттик колдоонун ар кандай системалары жана көлөмдөрү көмөктөшпөйт. Мына ушул жагдайларды эске алуу менен биз Кыргыз Республикасынын агроөнер жай комплексинде интенсивдүү кайра чыгарууну мамлекеттик колдоонун жана жөнгө салуунун схемасын иштеп чыктык.

Агрардык секторду мамлекеттик колдоонун унификациясы айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн экономикалык шарттарын бара-бара тендештирүүгө алып келет жана андан ары ЕАЭБде макулдашылган агрардык саясаттан бирдиктүү агрардык

саясатка өтүү үчүн зарыл өбөлгөлөрдү түзөт. Бул маселени чечүү ЕАЭБде мамлекеттер аралык фонддорду түзүүнү карайт, алардан айыл чарбасын колдоого жана өнүктүрүүгө максаттуу каражаттар каралышы керек. Тактап айтканда, Кыргызстан үчүн бул каражаттардын бөлүнүшү өлкөнүн айыл чарбасы олуттуу көйгөйлөрдү башынан кечирип жаткан тармактарды өнүктүрүү үчүн маанилүү; тармактын инновациялык деңгээлинен жана техникалык жактан жабдылышынан артта калуу, үрөнчүлүктү өнүктүрүү жана селекциялык-асыл тукум иштерин уюштуруу, масштабдуу атаандаштыкка жөндөмдүү бизнес структураларды уюштуруу, кадрларды даярдоо ж.б. Кыргызстандын айыл чарбасын ЕАЭБ булактарынан мамлекеттик колдоону уюштурууда бул ыкманы ишке ашыруу тармакты кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү базасына которууну тездетүүгө жардам берет.

Ошону менен бирге айыл чарба секторун колдоону мамлекеттик жөнгө салуунун улуттук системасын өркүндөтүү боюнча да иштерди жүргүзүү зарыл. Практика көрсөткөндөй, айыл чарба өндүрүшүнүн структурасында ири, интеграцияланган өндүрүштөр басымдуулук кылганда (Беларусь, Россиядагыдай) айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн субсидиялар жана субсидиялар түрүндөгү мамлекеттик колдоо кыйла натыйжалуу болот. Майда өндүрүштүн шартында, белгиленгендей, бөлүнгөн аз мамлекеттик каражаттар көпчүлүк фермерлер үчүн жеткиликсиз, бул ата мекендик фермерлердин рентабелдүүлүгүн камсыздоо боюнча өз функцияларын иш жүзүндө аткарбайт.

Мындай шарттарда мамлекеттик колдоонун принциптерин жана багыттарын түп-тамырынан бери өзгөртүү зарыл. Салттуу колдоо айыл чарба өндүрүшүнүн экстенсивдүү майда-дыйкан түрүн кайра өндүрүү менен коштолот. Ушуга байланыштуу мамлекеттик каражаттарды агроөнөр жай комплексин өнүктүрүү үчүн кластердик технологияларды колдоого, азык-түлүк импортун алмаштырууга жана агроөнөр жай комплексинде ири инфраструктуралык долбоорлорду ишке ашырууга концентрацияланган түрдө багытталышы керек.

Кыска мөөнөттүн ичинде айыл чарба кооперациясын өнүктүрүүнүн негизинде майда айыл чарба өндүрүшүн толугу менен жеңүү, өндүрүштү кеңейтүү мүмкүн эмес. Бул жагынан дээрлик ар бир региондо түзүлө турган айыл чарба кластерлерин кеңири өнүктүрүү чоң мааниге ээ. Агро кайра иштетүүчү ишканалар агрокластерлердин алдыңкы звеносу болуп калышы керек.

Кыргыз Республикасынын Айыл чарба министрлиги тарабынан иштелип чыккан 2022-2031-жылдарга Кыргыз Республикасынын Агроөнөр жай комплексинде кластердик саясат концепциясында сунушталган кредиттөө жана колдоонун кластердик технологиясынан айырмаланып, биз зарыл деп эсептейбиз. кластердик технологияны мамлекеттик колдоону иштеп жаткан же түзүлгөн айыл чарба кластерлерине гана жана негизинен керектөөдө азык-түлүк коопсуздугу (эт, жумуртка, кант, өсүмдүк майы, мөмө-жемиштер) менен камсыз кылуу көйгөйлөрү бар продукцияларды өндүрүүдө камсыз кылуу.

ТЫЯНАКТАР

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкүдөй корутундулар чыгарылган:

1. Өнүгүп келе жаткан мамлекеттерге, анын ичинде Кыргыз Республикасы да кирет, негизинен, айыл чарба өндүрүшүнүн көлөмү өспөй же экстенсивдүү негизде төмөнкү темпте өскөн, анын натыйжалуулугуна жана натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизген жөнөкөй кайра өндүрүүнүн басымдуу өнүгүшү менен өнөр жайдын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү мүнөздөлөт.

2. Айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүнүн экстенсивдүү мүнөзү айыл чарба өндүрүшүнүн майда-дыйкан структурасын басымдуу калыптандырууга жана мамлекеттик колдоо көрсөтүүгө негизделген агрардык секторду реформалоонун өзгөчөлүгү менен шартталган. Кыргызстандын агрардык секторун ЕАЭБде натыйжалуу трансформациялоо интенсивдүү жана инновациялык негизде өнүккөн экономикалык түзүмдөрдү өнүктүрүүнү жана колдоону камтыйт.

3. Интеграциялык процесстердин тереңдеши, дүйнөлүк жана региондук агрозык-түлүк рынокторунда атаандаштыктын күчөшү айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун аныктоого болгон мамилеге олуттуу оңдоолорду киргизүүдө. Айыл чарба өндүрүшүнүн эффективдүүлүгүн айыл чарба звенолорунун чарбалык ишинин жыйынтыктарынын да, айыл чарбасын өнүктүрүүнүн негизги максаттарынын да натыйжаларын чагылдырган көп баскычтуу экономикалык категория катары кароо керек.

4. ЕАЭБ алкагында мүчө мамлекеттердин айыл чарбасы макулдашылган агрардык саясатты ишке ашырууга карабастан, өнүгүү мүнөзү, айыл чарба өндүрүшүнүн түзүмү, техникалык жабдылышы, кредиттик жана инвестициялык жана жалпысынан мамлекеттик колдоо, анын натыйжалуулугунун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн ар кандай деңгээлдеринде чагылдырылат. Кыргызстандын айыл чарбасы ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин көбүнөн айырмаланып, инвестициялык, техникалык жактан жабдуу деңгээлинде, мамлекеттик колдоонун көлөмүндө жана айыл чарба эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн деңгээлинде олуттуу артта калууда, бул өнүгүүнүн диспропорциясына алып келет. өндүрүштүн кеңири түрү.

5. Айыл чарбасын өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү, анын майда-дыйкан мүнөзү, начар инвестициялык жагымдуулугу, инновацияларга туруктуулугу тармакты кайра түзүүнүн жана айыл чарбасында интенсивдүү кайра өндүрүүнү өнүктүрүүнүн акырындык менен белгилүү ырааттуулугун аныктайт. ЕАЭБге мүчө алдыңкы мамлекеттердин стандарттарына жооп берген тең салмактуу агрардык структураны түзүү айыл чарба өндүрүшүн адистештирүүнү жана концентрациялоону өркүндөтүүнүн, агроөнөр жай комплексинде кластердик негизде экономикалык мамилелерди жакшыртуунун жана агро-инновациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат.

6. Айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрүн трансформациялоо жана өнүктүрүү процессинде кредиттик жана инвестициялык ресурстарды олуттуу көбөйтүү менен гана чектелбестен, кредиттик-инвестициялык колдоону жакшыртууга карата мамилени кайра карап чыгуу

зарыл, алар кайра багытталышы керек. айыл чарбасында орто жана ири өндүрүштү колдоо жана агроөнөр жай комплексинде кластердик мамилелерди өнүктүрүү.

7. Интеграциялык калыптанууда тармакты өнүктүрүү практикасын эске алуу менен өлкөдө жүргүзүлүп жаткан агрардык саясатты өркүндөтүү багытында ондоолорду киргизүү зарыл: азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун максаттарын жана милдеттерин ишке ашыруу механизмдерин; ондуруштун агрардык структурасын, майда ондурушту кайра курууну жана орто жана ири өндүрүштү өнүктүрүүнү; азык-түлүк импортун алмаштыруу саясаты жана республика ЕАЭБде салыштырмалуу артыкчылыкка ээ болгон айыл чарба өндүрүшүнүн өсүшү; агрардык секторду модернизациялоого инвестицияларды тартуу, аны кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрүнө которуу механизмдери жана агроөнөр жай комплексинде кластердик интеграция механизмдери.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй практикалык сунуштар негизделген:

1. Айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен «кайталап чыгаруу» категориясынын маани-маңызы биз тарабынан өндүрүштүн, бөлүштүрүүнүн, алмашуунун жана керектөөнүн өз ара байланышкан этаптарын дайыма, үзгүлтүксүз өнүктүрүүнүн жана жаңылануунун бирдиктүү процесси катары аныкталат. Тармактын өнүгүшүнүн өзгөчөлүктөрүнө жана аны факторлор менен камсыз кылууга жараша айыл чарба продукциясынын кеңейтилген кайра өндүрүштү интенсивдүү инновациялык негизде өнүктүрүүнүн негизги багыты айыл чарба өндүрүшүнүн уюштуруу-техникалык жана технологиялык деңгээлин модернизациялоо жана тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуучу айыл чарба өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу болуп саналат.

2. Ушуга байланыштуу айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун баалоонун көп баскычтуу системасы аны микроэкономиканын деңгээлинде (айыл чарбасындагы чарбалык субъекттер), тармактык деңгээлде (продукциянын натыйжалуулугу) жана макро деңгээлде (улуттук деңгээлде):

- ар кандай уюштуруу-укуктук формадагы айыл чарба ишканаларынын ишинин натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрү рентабелдүүлүктүн, өздүк нарктын, өндүрүштүн рентабелдүүлүгүнүн, 100 айыл чарба жерине (айдоо жерине) өндүрүлгөн продукциянын, капиталдын өндүрүмдүүлүгүнүн, айыл чарба эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрү болуп саналат;

- тармактык эффективдүүлүк айыл чарба продукциясынын тигил же бул түрүн өндүрүүдө салыштырмалуу артыкчылыктарды эффективдүү пайдалануу менен байланышкан, ал айрым өлкөлөрдүн ортосундагы бир эле түрдөгү продукцияны өндүрүүдө чыгымдардын айырмачылыгында көрсөтүлөт;

- улуттук деңгээлде өнөр жайдын натыйжалуулугу тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу максатында аны кеңейтилген жана тең салмактуу кайра өндүрүүнү камсыз кылууда көрүнөт жана калктын жан башына тамак-аш азыктарын өндүрүү жана керектөө көрсөткүчтөрү менен аныкталат; азык-түлүктү керектөөдө импорттук көз карандылык, азык-түлүктүн экспорту менен импортунун катышы.

3. Кыргызстанда айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жана анын Евразиялык экономикалык мейкиндикке натыйжалуу трансформацияланышын камсыз кылуу максатында ири өндүрүштү басымдуулук кылуу менен айыл чарба өндүрүшүн тең салмактуу өнүктүрүү боюнча ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин тажрыйбасын жигердүү пайдалануу; анын ичинде;

- өнөр жайды атаандаштыкка жөндөмдүү өнүктүрүү үчүн инвестициялык колдоо бөлүгүндө Беларусь Республикасы;

- азык-түлүк импортун алмаштырууну камсыз кылуу жагынан Россия Федерациясы;

- Айыл чарба кооперациясын өнүктүрүүнүн негизинде дыйкан (фермердик) секторун кеңейтүү жагынан Казакстан Республикасы.

4. Кыргызстандын шартында айыл чарбасын кеңейтүүнүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүү төмөнкү милдеттерди ишке ашырууга негизделет:

- кооперациянын негизинде көпчүлүк майда чарбалар кайра түзүлө турган орто жана ири өндүрүштү артыкчылыктуу өнүктүрүү жана мамлекеттик колдоо;

- айыл чарба өндүрүшүнүн тең салмактуу структурасын калыптандыруу, агроөнөр жай комплексинде кластердик негизде экономикалык мамилелерди өркүндөтүү;

- айыл чарба өндүрүшүн адистештирүүнү жана айыл чарба өндүрүшүн консолидациялоону жакшыртуу;

- өлкөнүн азык-түлүк көз карандысыздыгын, ошондой эле агроөнөр жай комплексинин тармактарын туруктуу өнүктүрүү үчүн ресурстарды импортту алмаштырууну камсыз кылуу үчүн азык-түлүк импортун алмаштыруу саясатын ишке ашыруунун негизинде айыл чарба секторунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу;

- агроинновациялык ишмердүүлүктү түп-тамырынан бери жакшыртуу.

5. Айыл чарбасын кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрүнө өткөрүү үчүн инвестициялык-кредиттик колдоону камсыз кылуу жана инвестициянын жана кредиттөөнүн көлөмүндөгү артта калуудан чыгуу үчүн камсыз кылуу зарыл;

- баштапкы этаптарда айыл чарбасынын негизги капиталга инвестициялардагы үлүшүн анын ЕАЭБдеги орточо деңгээлине (4,6%) жетүү, бул инвестициялардын көлөмүн 2,3 эсеге көбөйтөт жана анын көлөмүн 5,6 млрд сомго чейин жеткирет;

- негизги капиталга инвестицияларда айыл чарбасынын үлүшүн 10,0%га чейин жогорулатуу (ИДПдагы айыл чарбасынын үлүшүнө жакыныраак), бул тармакка инвестициялардын жалпы көлөмүн 12,2 млрд сомго жеткирүүгө мүмкүндүк берет;

- баштапкы этапта негизги капиталга инвестициялардын өсүшүн мамлекеттик жеке өнөктөштүктүн негизинде капиталдык салымдар түрүндөгү мамлекеттик каражаттарды бөлүү менен ишке ашыруу максатка ылайыктуу, ал эми кийинки этаптарда бизнестин каражаттарын пайдалануу Агрокластерлерди түзүүнүн шарттарынын бири катары субъекттер жана айыл чарба азыктарын кайра иштетүүчү ишканалар;

- пайыздык чендерди 1,5 эсеге төмөндөтүү жолу менен айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн кредиттик каражаттарынын жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу жана анын айыл чарбасынын дүң продукциясына карата көлөмүн кредиттөөнүн көлөмүн 50,0 млрд сомго чейин көбөйтүүнү камсыз кылуучу пропорцияларга жеткирүү.

- берилген айыл чарба кредиттеринин бардык көлөмүнө жеңилдетилген кредиттердин статусун берүү;

- айыл чарба өндүрүшүнүн туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн кредиттөөдөн айыл чарба продукциясынын айрым түрлөрүн өндүрүүгө кредиттөө шарттарына (интенсивдүү факторлор) этап-этабы менен өтүү.

6. Интеграциянын шартында айыл чарбасын мамлекеттик колдоону өркүндөтүү эки багытта жүргүзүлүшү керек:

- ЕАЭБ каражаттарынын эсебинен интенсивдүү кеңейтилген кайра өндүрүүнү өнүктүрүү - инновациялык өнүгүүнү колдоо, негизги капиталга инвестициялар, үрөнчүлүк жана асыл тукум иштерине техникалык гранттар;

- республикалык бюджеттин каражаттарынын эсебинен азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу - кластердик кредиттөө технологиялары, агроөнөр жай комплексиндеги инфраструктуралык долбоорлорду кредиттөө жана колдоо, субсидиялар жана узак мөөнөттүү кредиттер, МЖӨ негизинде инвестициялардын өсүшү.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Эргешов К, А. Состояние и развитие агропродовольственного сектора стран СНГ [Текст] / М.Ж.Абдиев, К. А.Эргешов // Материалы междун.научной конференции «Проблемы и перспективы экономики и управления».-Санкт-Петербург, 2016. С.29-32.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27553961>
2. Эргешов К, А. Особенности аграрной реформы в условиях рыночных отношений [Текст] / К. А.Эргешов // Наука, образование и техника,- Ош, 2017.-№1 – С.23-26. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28995687>
3. Эргешов К, А. Повышение эффективности сельскохозяйственного производства за счет улучшения использования основных фондов [Текст] / К. А.Эргешов, Г.А.Маметова // Наука, образование и техника, Ош, 2017.-№ 1 – С.26-30.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=28995688>
4. Эргешов К, А. Концептуальные подходы обеспечения национальной продовольственной безопасности КР в условиях евразийской интеграции [Текст] / М.Ж.Абдиев, У.Н.Момунов, К. А.Эргешов // Реформа, Бишкек, 2017.-№1 – С.7-11.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=29044192>
5. Эргешов К, А. Социалистическая практика расширенного воспроизводства и эффективное развитие сельского хозяйства Кыргызстана [Текст]/ Д.С.Джаилов, К.А.Эргешов, Л.Мардалиева // Реформа, Бишкек, 2017.-№3 - С.60-66.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=30108451>
6. Эргешов К, А. Теоретические основы эффективности производства в сельском хозяйстве [Текст] / К.А.Эргешов, Г.А.Маметова, К.М.Маатов // Экономика и бизнес: теория и практика, Новосибирск, 2017.-№ 2 – С.56-60.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=28800414>
7. Эргешов К, А. Совершенствование государственного регулирования и поддержки развития перерабатывающей отрасли [Текст] / М. Ж. Абдиев, К.А.Эргешов, Н.С.Эсенбаев // Международная научно-прак. конференция «Менеджмент качества: поиск и решения» Кула-Лумпур (Малайзия) 27-29.11.2017г. С. 72-79.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=36267028>
8. Эргешов К, А. Зарубежная практика обеспечения продовольственной безопасности в условиях интегрированного формирования [Текст] / / М.Ж.Абдиев, У.Н.Момунов, К.А.Эргешов // Известия ВУЗов Кыргызстана, Бишкек, 2017.-№12 – С.262-264. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32659685>
9. Эргешов К, А. Методологические основы оценки экономической эффективности производства в крестьянских (фермерских) хозяйствах [Текст] / М.Ж.Абдиев, К.А.Эргешов // Науки, новые технологии и инновации Кыргызстана, Бишкек, 2017.-№11 – С.221-223. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32582294>
10. Эргешов К, А. Состояние экспортно-импортного движения и потребления продукции пищевой промышленности Кыргызской Республики на рынке ЕАЭС [Текст] / М. Ж. Абдиев, К.А. Эргешов, К.А. Раймкулов К.А. // Экономика и предпринимательство- М., 2018. №.2 -С. 1195-1198.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=32717961>
11. Эргешов К, А. Тенденции развития и проблемы экономического роста в сельском хозяйстве Кыргызстана в условиях интеграции [Текст] / Д.С.Джаилов, К.А.Эргешов, Л.Мардалиева // Экономика и предпринимательство, Москва, 2018.-№ 3 – С.364-366. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32843997>

12. Эргешов К, А. Perspectives of Development of Kyrgyzstan Food Market in the Conditions of Integration into the Eurasian Economic Union (*Перспективы развития продовольственного рынка Кыргызстана в условиях интеграции в Евразийский экономический союз*) [Текст] / R.A. Uzenbaev, L. M. Z. Abdiev, S. T. Umarov, A.Mardaliev // Studies in Computational Intelligence; Ubiquitous Computing and the Internet of Things: Prerequisites for the Developments of ICT Volume 826 (Springer, SCOPUS). - Germany, 2019. - pp 859-869. <https://elibrary.ru/item.asp?id=38996797>
13. Эргешов К, А. Кыргыз Республикасынын сүт өндүрүшүндө интеграциялоонун абалы жана аны өнүктүрүү жолдору [Текст] / А.Батыр уулу, У.Н.Момунов, К.А.Эргешов // Вестник Ошского государственного университета, Ош, 2020.-№ 1-1 – С.215-221. <https://elibrary.ru/item.asp?id=43068385>
14. Эргешов К, А. Организационные аспекты использования земельных ресурсов в системе земельных отношений [Текст] / К. А.Эргешов, Б.М.Мамытов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, Бишкек, 2020.-№3 – С.158-164. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44185799>
15. Эргешов К, А. Кыргызстандын айыл чарбасындагы көйгөйлөр жана чечүү жолдору [Текст] / К.А.Эргешов, Г.Курманбекова // Известия Ошского технологического университета, Ош, 2021.-№ 2 – С.
16. Эргешов К, А. Эффективность воспроизводства в сельском хозяйстве в условиях Евразийской интеграции [Текст] / Д.С.Джаилов, К.А.Эргешов // Реформа, Бишкек, 2022.-№ 2 – С.11-17. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49281271>
17. Эргешов К, А. Основы интенсивного воспроизводства в сельском хозяйстве Кыргызстана в условиях интеграции [Текст] / Д.С.Джаилов, А.Д.Джаилова, К.А.Эргешов // Гуманизация общества и технологическое развитие в эпоху глобальной экономики.-Алматы, Институт экономики КН МОН РК, 2022,- С.68-75.

Эргешов Кутпидин Апсатаровичтин “Экономикалык интеграциянын шартында айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу (Кыргыз Республикасынын материалдары боюнча)” деген темадагы 08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу учун жазылган диссертациялык ишинин

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Ачкыч сөздөр: кайра өндүрүү, натыйжалуулук, атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, интеграция, инвестициялар, кредиттер, эмгек өндүрүмдүүлүгү, агрардык саясат, кластерлер

Изилдөөнүн объектиси болуп интеграциялык жактан айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнүн түрлөрү саналат

Изилдөөнүн предмети болуп айыл чарбасындагы кайра өндүрүү процесстердин өнүгүү тенденциялары жана өзгөчөлүктөрү, ошондой эле тармакта интенсивдүү кеңейтилген кайра өндүрүштү камсыз кылуунун багыттары жана механизмдери саналат.

Изилдөөнүн максаты: интеграциялык шартта айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнүн интенсивдүү түрүн өнүктүрүүгө багытталган теориялык жоболорду негиздөө жана илимий жактан негизделген сунуштарды жана практикалык рекомендацияларды иштеп чыгуу.

Изилдөө методдору: өндүрүштө кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун баалоонун негизги ыкмалары катары анализ жана синтез, салыштырма анализ, логикалык, баланстык жана эсептоо-конструктивдүү методдор колдонулган.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы экономикалык интеграциянын шартында айыл чарбасында интенсивдүү кеңейтилген кайра өндүрүштү өнүктүрүү боюнча теориялык жана практикалык сунуштарды негиздеп, иштеп чыгууда.

Алынган натыйжалар: интеграциянын шартында айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн маңызы, түрлөрү негизделди; айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун баалоонун үч деңгээлдүү системасы сунушталды; Кыргызстандын айыл чарбасындагы кайра өндүрүү процесстеринин структуралык өзгөчөлүктөрү ачылды; кеңейтилген кайра өндүрүштүн экстенсивдүү мүнөзүн өндүрүштүн интенсивдүү түрүн калыптандыруу багытында кайра түзүү стратегиясы иштелип чыккан; айыл чарбасын кредиттик жана инвестициялык колдоону жакшыртуу механизмдери иштелип чыккан; мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнүн жана тармакты интенсивдүү кайра өндүрүүнү колдоонун негизделген механизмдери.

Колдонуу денгээли: Изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасынын Айыл, суу чарба жана региондук өнүктүрүү министрлиги тарабынан интенсивдүү негизде тармактын колдо болгон ресурстарын натыйжалуу пайдаланууну уюштуруу боюнча программаларды иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: корутундулар жана практикалык сунуштар интеграциянын шартында айыл чарбасында кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн илимий негиз болуп кызмат кылат, инвестицияларды тартууга жана тармакты мамлекеттик колдоону жана жөнгө салууну жакшыртууга, тармактын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугу.

РЕЗЮМЕ

диссертации Эргешова Кутпидина Апсатаровича на тему «Повышение эффективности воспроизводства в сельском хозяйстве в условиях экономической интеграции (на материалах Кыргызской Республики)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика сельского хозяйства и АПК)

Ключевые слова: воспроизводство, эффективность, конкурентоспособность, интеграция, инвестиции, кредиты, производительность труда, аграрная политика, кластеры

Объектом исследования является типы расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве в условиях интеграции

Предметом исследования являются тенденции и особенности развития воспроизводственных процессов в сельском хозяйстве, а также направления и механизмы обеспечения интенсивного расширенного воспроизводства в отрасли.

Цель исследования: обоснование теоретических положений и разработка научно-обоснованных предложений и практических рекомендаций, направленных на развитие интенсивного типа расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве в условиях интеграции.

Методы исследования: в качестве основных методов оценки эффективности воспроизводства в отрасли использованы методы анализа и синтеза, сравнительного анализа, логический, балансовый и расчетно-конструктивные методы.

Научная новизна исследования заключается в обосновании и разработке теоретических и практических рекомендаций по развитию интенсивного расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве в условиях экономической интеграции.

Полученные результаты: обоснована сущность, типы воспроизводства в сельском хозяйстве в условиях интеграции; предложена трехуровневая система оценки эффективности воспроизводства в сельском хозяйстве; выявлены структурные особенности воспроизводственных процессов в сельском хозяйстве Кыргызстана; разработана стратегия трансформации экстенсивного характера расширенного воспроизводства в направлении формирования интенсивного типа производства; разработаны механизмы совершенствования кредитно-инвестиционной поддержки сельского хозяйства; обоснованы механизмы совершенствования государственного регулирования и поддержки интенсивного воспроизводства отрасли.

Степень использования: Результаты исследования могут быть использованы Министерством сельского, водного хозяйства и развития регионов Кыргызской Республики при разработке программ по организации эффективного использования имеющихся ресурсов отрасли на интенсивной основе.

Область применения: выводы и практические рекомендации послужат научной основой повышения эффективности воспроизводства в сельском хозяйстве в условиях интеграции, будут способствовать привлечению инвестиций и совершенствованию государственной поддержки и регулированию отрасли, повышению конкурентоспособности отрасли и обеспечению продовольственной безопасности страны.

SUMMARY

dissertation of Ergeshov Kutpidin Apsatarovich on the topic “Improving the efficiency of reproduction in agriculture in the context of economic integration (on the materials of the Kyrgyz Republic)” for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.05 - economics and management of the national economy (economics of agriculture and agro-industrial complex)

Key words: reproduction, efficiency, competitiveness, integration, investments, loans, labor productivity, agricultural policy, clusters

The object of the study: is the types of expanded reproduction in agriculture in terms of integration

The subject of the study: is the trends and features of the development of reproductive processes in agriculture, as well as the directions and mechanisms for ensuring intensive expanded reproduction in the industry.

The purpose of the study: the substantiation of theoretical provisions and the development of scientifically based proposals and practical recommendations aimed at developing an intensive type of expanded reproduction in agriculture in the context of integration.

Research methods: as the main methods for assessing the efficiency of reproduction in the industry, methods of analysis and synthesis, comparative analysis, logical, balance and calculation and constructive methods were used.

The scientific novelty of the study lies in the substantiation and development of theoretical and practical recommendations for the development of intensive expanded reproduction in agriculture in the context of economic integration.

The results obtained: the essence, types of reproduction in agriculture in the conditions of integration are substantiated; a three-level system for assessing the efficiency of reproduction in agriculture was proposed; structural features of reproduction processes in the agriculture of Kyrgyzstan were revealed; a strategy was developed to transform the extensive nature of expanded reproduction in the direction of the formation of an intensive type of production; mechanisms have been developed to improve credit and investment support for agriculture; substantiated mechanisms for improving state regulation and supporting the intensive reproduction of the industry.

Degree of use: The results of the study can be used by the Ministry of Agriculture, Water Resources and Regional Development of the Kyrgyz Republic in the development of programs to organize the efficient use of available resources of the industry on an intensive basis.

Scope: conclusions and practical recommendations will serve as a scientific basis for increasing the efficiency of reproduction in agriculture in the context of integration, will help attract investment and improve state support and regulation of the industry, increase the competitiveness of the industry and ensure the country's food security.

Формат 60x84 1/16

Офсеттик кагаз. Колом 2,5 б.б.

Офсеттик басма. Тираж 100 экз.

М.М.Адышев атындагы ОшТУнун басмаканасында басылган.

Ош ш., Н.Исанов көчөсү 81